

Webdossier Nelson Mandela en Nederland

1

Mandela in Nederland

Hoe werd in de politiek, de pers en de publieke opinie tegen Mandela aangekeken?

© **Richard Hengeveld, Amsterdam 2011**

Foto's voorpagina deel 1

Nelson Mandela en Walter Sisulu op Robbeneiland, 1966 (foto: IDAF)

Graça Machel en Nelson Mandela, kranslegging op de Dam in Amsterdam, 11 maart 1999
(foto: Jan Stegeman)

Van terrorist tot knuffeldier

Nelson Mandela, de voormalige Zuid-Afrikaanse president, de grootste Zuid-Afrikaan aller tijden: het beeld rijst op van een mythisch symbool van verzoeningsgezindheid en leiderschap. Maar hoe lang bestaat dat beeld al?

Nog helemaal niet zo lang geleden liepen hier te lande politici en commentatoren rond die Mandela, als ze al van hem gehoord hadden, zagen als een 'terrorist'. In een wat gunstigster geval werd hij afgedaan als iemand die er politiek gezien in feite niet toe deed – hij zat immers levenslang gevangen. Maar in de loop van zijn zevenentwintig jaar gevangenschap groeide Nelson Mandela uit tot 's werelds beroemdste politieke gevangene, en uiteindelijk kon niemand meer om hem heen.

Vroege berichten over de apartheid

Een halve eeuw geleden bestond de Mandela-mythe nog niet. In ons land deed zich destijds nog een heel andere mythe gelden: die van de 'stamverwantschap' tussen Nederland en blank Zuid-Afrika. In 1952 berichtten Nederlandse kranten uitvoerig over het juist goedgekeurde Cultureel Verdrag met de in 1948 aangetreden Zuid-Afrikaanse apartheidregering. Ook werd in beide landen feestelijk het begin herdacht van die onderlinge band: de komst in 1652 van de Nederlander Jan van Riebeeck naar de Kaap.

Dr. Yusuf Dadoo, president van het South African Indian Congress (l), en Nelson Mandela (r) in 1952 na hun arrestatie tijdens de Defiance Campaign (foto: Eli Weinberg)

Er was, in wat mindere mate, in Nederland zeker ook aandacht voor andere zaken die zich Zuid-Afrika afspeelden. In dat land was juist de 'Defiance Campaign' begonnen, een geweldloze ongehoorzaamheidscampagne tegen de apartheidswetten. Een van de belangrijkste organisatoren was de jonge zwarte advocaat Nelson Mandela. De Nederlandse pers berichtte in 1952 over een golf van arrestaties van deelnemers aan de campagne. Mandela was een van de vele arrestanten, maar dat werd daar nog niet als vanzelfsprekend bij verteld. In de archieven van het Nederlandse radionieuws duikt op 11 december 1952 de *'inheemse rechtskundige Nelson Mandela'* wel voor het eerst op. Het ANP meldde die dag in het bulletin van acht uur 's avonds dat de *'leider van de verzetsactie tegen de rassenwetten in Zuid-Afrika'* een officieel verbod was opgelegd om nog langer vergaderingen bij te wonen.

Red.	Datum:	Tijd:	Onderwerp:
scherp	11. dec.	20	leider verzetsactie-rassen-wetten mag niet meer vergaderen

1. De ~~voorzitter~~ ^{leider} van de verzetsactie tegen de rassen-

2. wetten in Zuidafrika, de inheemse rechtskundige Nelson

3. Mandela, mag ~~aan~~ ^{lang} zes maanden ~~aan~~ ^{een} vergaderingen bijwonen

4. in Johannesburg. De Zuidafrikaanse minister van Justitie heeft

5. hem ook verboden ^{te wonen} ~~buiten~~ ^{Johannesburg} het district, waar onder ~~aan~~ valt.

6. ~~Wat~~ Nelson Mandela is president van de afdeling Transvaal

7. van het Afrikaanse nationale congres.

Typoscript ANP Radionieuwsdienst
van 11 december 1952
(© ANP Foundation)

M.A. 54-Maart 53 18 Afrika

De voorzitter ^{leider} van de verzetsactie tegen de rassen-wetten in Zuidafrika, de inheemse rechtskundige Nelson Mandela, mag ^{lang} zes maanden ^{een} vergaderingen bijwonen in Johannesburg. De Zuidafrikaanse minister van Justitie heeft hem ook verboden ^{te wonen} ~~buiten~~ ^{Johannesburg} het district, waar onder ~~aan~~ valt.

Wat Nelson Mandela is president van de afdeling Transvaal van het Afrikaanse nationale congres.

In maart 1953 besteedde de Radionieuwsdienst opnieuw aandacht aan de 'vooraanstaande Afrikaanse negerleider'; daarna zou het acht jaar duren voor Mandela weer in het radionieuws opdook (© ANP Foundation)

De vooraanstaande Afrikaanse negerleider Nelson Mandela heeft meegedeeld dat dit jaar waarschijnlijk een pan-Afrikaans congres zal worden bijeengeroepen. Dit bericht Associated Press. Als het plan doorgaat zal een gemeenschappelijk programma van actie worden voorgelegd aan bewegingen als de Zuid-Afrikaanse ongehoorzaamheids campagne van de niet-blanken, de Afrikaanse Unie van Kenia, de Afrikaanse democratische unie in de Franse koloniale gebieden, de bewegingen in Zuid en Noord-Rhodesia, Swaziland, aan de Goudkust, de Westkust, en in Oeganda en Tanganyika in het Oosten. Wij willen ervoor zorgen dat de nationale strijd van de negerbevolking niet ontzeerd in rassenhaat. Hij nam stelling tegen de Max Baer die blanken en niet-blanken zonder onderscheid terroriseert. Overal in een gebied van 17

Zwarte Pimpernel

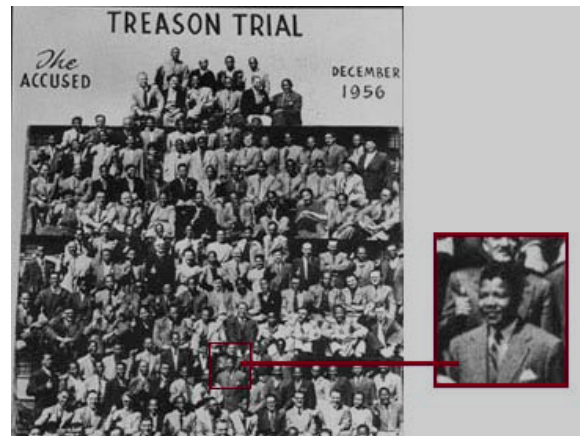
Mandela's ster rees in Zuid-Afrika zelf binnen het Afrikaans Nationaal Congres (ANC), de in 1912 opgerichte eerbiedwaardige zwarte verzetsbeweging. In het Treason Trial (Hoogverraadproces), dat voortsleepte van 1956 tot 1961, was Mandela een van de 156 aangeklaagden. De in Nederland destijds befaamde buitenlandcommentator mr. G.B.J. Hiltermann bezocht kort voor het eind van het proces Zuid-Afrika. Onder de Zuid-Afrikanen met wie hij daar sprak waren twee aangeklaagde leiders van het ANC, onder wie 'een advocaat uit Johannesburg, Mandela'. In een van zijn onnavolgbare causerieën over de toestand in de wereld introduceerde Hiltermann Mandela bij de Nederlandse televisiekijker als 'een zeer krachtig en ijverig voorvechter van de belangen van de Bantoes'.

In het programma 'Boeren en Bantoes. Stemmen en beelden van blanken en gekleurden over de "apartheidspolitiek" in de Unie van Zuid-Afrika verzameld door Mr. G.B.J. Hiltermann' kreeg de tv-kijker op 30 januari 1961, op de destijds nog enige Nederlandse zender, ook even twee leiders van het verboden ANC te zien. Een van hen was Nelson Mandela, 25 seconden lang. Hiltermann: 'Ik laat ze geen ingewikkelde gevaarlijke politieke dingen zeggen (...). Ik wil ze u alleen tonen en hun stem laten horen, zodat u een indruk krijgt van de mensen en hun persoonlijkheid.' Het programma werd een halve eeuw later door www.geschiedenis24.nl uit de archieven van Beeld en Geluid opgedoken. De uitzending vond plaats bijna vijf maanden vóór een Brits interview uit juni 1961 dat ten onrechte zelfs op Nederlandse omroepsites als 'eerste tv-interview met Mandela' wordt gepresenteerd (ITN Roving Report). Op de foto: Mandela zoals de nog weinige Nederlandse kijkers hem die avond te zien kregen

Mandela was kort daarna de grote organisator van een driedaagse staking rond de uitroeping van de Republiek Zuid-Afrika (eind mei 1961). De blanke minderheid had besloten de bestaande Unie van Zuid-Afrika vaarwel te zeggen, een besluit waar de overgrote meerderheid van de bevolking niet aan te pas was gekomen. Het ANC was in 1960 verboden, en de leiders ontplooiden hun activiteiten ondergronds. Mandela organiseerde als 'one-man-underground' de staking. Hij stond

Mandela midden op de derde rij van onder op een groepsportret van de aangeklaagden in het Treason Trial, december 1956 (foto: Eli Weinberg)

de pers te woord, sprak onverwachts een grote conferentie toe, reisde naar het buitenland, en wist steeds arrestatie te ontlopen. Hij werd de 'Zwarte Pimpernel', die de politie steeds te slim af was; dát verhaal werd intussen ook in Nederland ruimer bekend.

Op een bijeenkomst in Addis Ababa van de Pan-Afrikaanse Vrijheidsbeweging voor Oost- en Centraal Afrika in februari 1962, deelde een der organisatoren van de staking, de advocaat Nelson Mandela, lid van het bestuur van het ANC mee, dat zijn organisatie voort zou gaan met het voeren van stakings- en ongehoorzaamheidsacties.

Over Mandela's openbare optreden tijdens zijn clandestiene buitenlandse reis in 1962 werd in Nederland meer bekend na zijn arrestatie later dat jaar ('Zuid-Afrika en de apartheid', PvdA-rapport, oktober 1962). De auteur, Fenna van den Burg, die ook lid was van het Comité Zuid-Afrika, ontleende haar informatie aan de Britse pers.

Arrestatie op Nederlandse voorpagina's

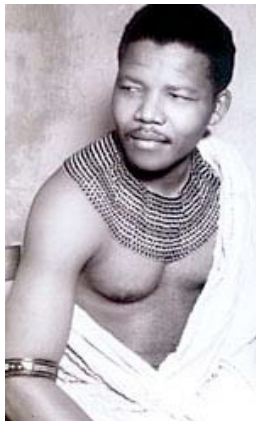
'Mandela volgende week voor rechter. "Zwarte Pimpernel" in Zuid-Afrika gepakt na jacht van twee jaar'. Het nieuws van Mandela's uiteindelijke aanhouding werd inmiddels ook in Nederland belangrijk – of spannend – genoeg gevonden voor de voorpagina (Het Parool, 9 augustus 1962). Mandela was niet lang daarvoor in zijn land teruggekeerd en reisde nog steeds onvermoeibaar in vermomming rond, tot hij werd opgepakt. Nelson Mandela, *'een van de leiders van het verboden Afrikaanse Nationale Congres'*, was *'secretaris-generaal van de geheime actieraad die vorig jaar de*

grote staking van Afrikaners [sic] heeft georganiseerd, had Het Parool zijn lezers een dag eerder al uitgelegd, bij het eerste bericht over de arrestatie.

Vrij Nederland publiceert verdedigingsrede

In november 1962 sprak Nelson Mandela zelf in de rechtszaal een verdedigingsrede uit, voor hij tot vijf jaar werd veroordeeld op beschuldiging van het aanzetten tot staking en het naar het buitenland reizen zonder geldige papieren. Het weekblad Vrij Nederland – een van de weinige Nederlandse bladen die al lang een kritisch geluid over de apartheid lieten horen – drukte begin 1963 Mandela's woorden af over meer dan een pagina.

Mandela's rede *'wordt in Zuid-Afrika ondergronds verspreid, zo ongeveer als de illegale pers tijdens de bezetting in Nederland te werk ging'*, zo meldde het weekblad, dat zelf was voortgekomen uit het verzet in de Tweede Wereldoorlog.

Ook een omroep als de 'rode' VARA besteedde aandacht aan Zuid-Afrika en Mandela – tot tevredenheid van het destijds actieve Comité Zuid-Afrika (CZA), dat na een radiuitzending in februari 1963 aan de de omroep liet weten: *'Als Comité is ons niets liever dan steeds maar weer de publieke opinie in deze zaak wakker te horen maken.'* De CZA-secretaris wilde daarbij wel even kwijt dat Mandela in de uitzending ten onrechte een 'nationalist' was genoemd. Met die term moest je oppassen: 'Nationalisten' heetten in Zuid-Afrika juist de aanhangers van de Nationale Partij van apartheidspremier Verwoerd.

Foto: Eli Weinberg

'Ik twijfel er niet aan, of het nageslacht zal verklaren, dat ik onschuldig was en dat de misdadigers die voor dit Hof gebracht hadden moeten worden de leden van de regering-Verwoerd zijn'

Kop in Vrij Nederland, 26 januari 1963, boven de in het weekblad afgedrukte, uit Zuid-Afrika gesmokkelde procesrede van Nelson Mandela.

Gewapende strijd

De aanklacht tegen Mandela was beperkt. Maar een van de opdrachten waarmee Mandela door de ondergrondse ANC-leiding naar het buitenland was gestuurd, was het regelen van trainingsfaciliteiten en andere steun voor de nieuwe militaire vleugel van het ANC. Vanwege het toenemend onderdrukkende optreden van de apartheidregering had de leiding van het verboden ANC geen andere keus meer gezien. Tientallen jaren had de beweging zich beperkt tot vreedzame politieke actie, maar voortaan zou dat worden aangevuld met sabotage en gewapend verzet.

In 1963 werden na Mandela vrijwel alle overgebleven ANC-kopstukken in één klap ook opgepakt.

De inmiddels in het bulletin van het CZA als *'charismatisch leider van het A.N.C.'* omschreven Nelson Mandela werd voor het 'Rivonia-proces' tegen de ANC-leiding van Robbeneiland gehaald; hij moest opnieuw terechtstaan, als 'Aangeklaagde nummer 1'. Maar dit keer betrof de aanklacht de voorbereiding van een gewelddadige revolutie, en Mandela riskeerde nu de doodstraf.

Winnie Mandela komt uit het gerechtsgebouw, waar zij het Rivonia-proces heeft bijgewoond waarin haar echtgenoot terechtstaat

Nederland voor? Nederland tegen?

De apartheid was internationaal inmiddels onderwerp geworden van protesten, diplomatie en VN-resoluties. In de Verenigde Naties keerde Nederland zich over het algemeen tégen strenge anti-apartheidsresoluties.

In een resolutie die bij de start van het Rivonia-proces in oktober 1963 onverwachts ter sprake kwam in de VN, werd gevraagd om vrijlating van alle terechtstaande politieke gevangenen. De Nederlandse VN-afvaardiging liet weten daar wel vóór te willen stemmen. Maar als het aan de regering in Den Haag – met minister Luns op Buitenlandse Zaken – had gelegen, had die stemverklaring nooit gegeven mogen worden. De regering kon naar haar gevoel nu echter niet meer terug: zou zij de VN-delegatie verbieden om vóór te stemmen, dan zou dat, zoals een minister het in de besloten Ministerraadsvergadering zei, *'in de pers en het parlement gemakkelijk verkeerd begrepen worden.'* (Uiteindelijk onthield geen enkel land zich bij de stemming, en de enige tegenstem kwam van Zuid-Afrika zelf.)

Gevoeligheden

Vooraf de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP) en de Partij van de Arbeid – PvdA-Kamerlid Joop Voogd was vanaf eind 1961 voorzitter van het Comité Zuid-Afrika – stelden verschillende keren in Kamervragen de Nederlandse onverschilligheid ten aanzien van het Rivonia-proces aan de kaak.

'Juist op grond van de nauwe banden welke tussen beide volkeren bestaan' dacht minister Luns er niet over om op regeringsniveau stappen te ondernemen. *'Gezien de bijzondere gevoeligheden van Zuid-Afrika, juist voor wat betreft Nederland'* kon dat beter worden overgelaten aan de Verenigde Naties, vond

Luns (foto: NAVO)

hij. Kwam van de zijde van de VN een oproep aan de regering om bij Zuid-Afrika te protesteren, dan hield Luns zich doof.

Wel werd in Pretoria het proces tegen Mandela en de zijnen intensief gevolgd door een medewerker van de Nederlandse ambassade, Coen Stork. Ook bij eerdere processen, zoals dat tegen Nelson Mandela alleen, was Stork wel eens gaan kijken, maar hij herinnert zich dat toen bij de diplomaten nog niet speciaal een lampje ging branden bij de naam Mandela: *'Er was ook helemaal geen rapportage over op de ambassade.'*

Mijnheer de Voorzitter! Is de Minister, die bij herhaling, ook vanmiddag weer, op bijna ontroerende wijze gewag maakt van de gevoeligheid van Zuid-Afrika voor de Nederlandse stem, zich ervan bewust, dat hij dan in feite spreekt over de gevoeligheid van 3 mln. blanken aldaar en niet over de gevoeligheid van 13 mln. niet-blanken (...)?

PvdA-Kamerlid (en CZA-voorzitter) Voogd tegenover minister Luns in een debat naar aanleiding van het Rivonia-vonnis, 30 juni 1964. Het Kamerdebat werd gehouden op initiatief van de PSP'er Slotemaker de Bruine.

Negers en negerinnen

Ten tijde van het Rivonia-proces wist inmiddels iedereen wie de 'Zwarte Pimpernel' was, ook overzee. Als in een Nederlandse krant in die dagen werd gesproken van het *'sabotageproces in Pretoria tegen zes negers, drie blanken en een Indiër'*, zónder dat daarbij de naam Mandela viel (Hervormd Nederland, 1 november 1963), was dat echt een uitzondering. In de meeste krantenberichten werd steevast gesproken in termen van het proces tegen *'de negerleider Nelson Mandela en acht medebeklaagden'*.

Allicht verried dit woordgebruik van de krantenmakers hoezeer zij het nieuws door de bril van hun tijd bezagen. Toen in een tweede, tegelijk met het Rivonia-proces lopende sabotageproces al in april 1964 het vonnis viel, maakte het Het Vrije Volk het extra bont: onder de toch duidelijke kop *'Negen negers in Kaapstad veroordeeld'* volgde verrassend genoeg een bericht over de veroordeling van *'negen negers en twee negerinnen'*.

ANC-supporters voor het gerechtsgebouw tijdens het proces van Mandela in 1962

Het Rivonia-vonnis

De Tweede Kamerfractie van de Pacifistisch Socialistische Partij vroeg de regering in april 1964 bij de hervatting van het Rivonia-proces, of zij bereid was de Zuid-Afrikaanse regering op te roepen de VN-resolutie op te volgen, en of zij bereid was *'te protesteren tegen het Rivonia-proces (...) waar de meest vooraanstaande leiders als Nelson Mandela en Walter Sisulu, die de grote meerderheid van de Zuidafrikaanse bevolking vertegenwoordigen, terechtstaan?'*

Mocht het tot de doodstraf komen, dan overwoog de regering wel iets van zich te laten horen. Minister Luns vertelde zijn mede-bewindslieden nog op de dag waarop het vonnis bekend zou worden, dat hij voor Nelson Mandela de doodstraf verwachtte.

Maar zover kwam het niet: Mandela en zeven medebeklaagden werden uiteindelijk veroordeeld tot levenslang.

Beroemde woorden

De slotrede van Mandela in zijn tweede proces maakte wederom grote indruk. In Nederland publiceerde weekblad De Groene Amsterdammer op 2 mei 1964, ruim een maand voor het vonnis zou vallen, delen van de door Mandela uitgesproken verdediging. Vooral de woorden waarmee hij zijn lange rede afsloot zouden beroemd worden.

Uit: Het Parool, 13 juni 1964

Toen in juni het vonnis was geveld, citeerde de Nederlandse pers uitvoerig uit de rede van de 'vastberaden vijand' van de 'apartheidsleer'. Opvallend vond men toen al 'Mandela's vastberadenheid en blijmoedigheid. Tijdens het proces was hij de enige van de verdachten die er niet somber uitzag. Regelmatig zag men hem het bekende duimgebaar maken, dat voor de negers in Afrika zo iets als ons V-teken in de laatste wereldoorlog is' (Het Parool, 13 juni 1964).

Ik heb het ideaal gekoesterd van een democratische en vrije maatschappij, waarin alle mensen samen kunnen leven in harmonie, en met gelijke kansen. Dit is het ideaal waarvoor ik wil leven. Maar als het moet, ben ik klaar er voor te sterven.

Mandela's vaak aangehaalde slotwoorden tijdens het Rivonia-proces, zoals weergegeven in De Groene van 2 mei 1964 onder de kop 'Klaar voor de dood – misschien de laatste woorden van de Afrikaanse leider Nelson Mandela'. Veel later dook een geluidsopname op, die in 2001 werd gerestaureerd; daardoor weten we dat de overgeleverde weergave licht afwijkt van wat Mandela werkelijk had gezegd.

Echo bezettingsjaren

Ook dit keer liet een voormalige verzetskrant niet na een verwijzing te maken naar de Tweede Wereldoorlog. Bij de in Nederland klinkende geluiden tegen de apartheid werd vaker naar de oorlogsjaren gegrepen. Zoals toen de Zuid-Afrikaanse apartheidspremier Hendrik Verwoerd weigerde te zwichten voor de buitenlandse druk om clementie te verlenen aan Mandela en zijn mede-veroordeelden. Verwoerd hamerde daarbij vooral op het aambeeld van de Koude Oorlog: de samenzwering van Mandela en de zijnen werd door hem aangeduid als 'communistisch'. Moest het beschaafde Westen niet verdedigd worden tegen de dreiging van het wereldcommunisme? In een commentaar onder de kop NELSON MANDELA schamperde de voormalige verzetskrant Het Parool: 'Bij de Hitler-bewonderaar Verwoerd ligt het voor de hand om iedere tegenstander van zijn apartheidsregime als communist af te schilderen.'

Het dagblad Trouw, dat op zijn eigen manier de dialoog met blank Zuid-Afrika stimuleerde via een 'paginaruil' met de Zuid-Afrikaanse krant Die Burger, nam tegen Verwoerd scherp stelling. Ook dit voormalige verzetsblad haalde er de periode 1940-'45 bij: toen was er volgens Trouw immers ook sprake geweest van opstand tegen onderdrukking en rassenwaan, en zulk verzet kon je niet specifiek communistisch noemen. Een kritiek die bij Die Burger niet in goede aarde viel; de Zuid-Afrikaanse krant richtte zich furieus tot de Nederlandse lezers: *'Beschouw Luthuli en Mandela even kritisch als Verwoerd'*.

Chief Albert John Luthuli (1898-1967)
(foto: Eli Weinberg)

Nederlandse regering zwijgt

De Nederlandse pers berichtte over internationale protesten, over 'buitenlandse pressie' tegen de Rivonia-vonnissen, over de hernieuwde oproep van ANC-president en Nobelprijswinnaar Luthuli aan Engeland en de VS om sancties in te stellen, over 'anti-Verwoerd-actie' bij de Verenigde Naties. Binnen Nederland klonken zulke protesten ook – alleen niet uit de mond van de regering.

In een door de PSP aangezwengeld debat met Luns vroeg het communistische Kamerlid Bakker, of de minister financiële steun aan de veroordeelden overwoog, mochten zij in hoger beroep willen gaan. Het antwoord luidde dat dit *'uiteraard moeilijk'* was. Overigens zou *'met name de heer Mandela'* hebben verklaard, dat hij niet van plan was beroep aan te tekenen.

Mandela en Walter Sisulu op Robbeneiland in 1966
(briefkaart IDAF)

Als in de jaren hierna de pers de toestand in Zuid-Afrika welsprekend wilde illustreren, bleef zij putten uit Mandela's procesrede. In een voor Nederlandse krantenlezers vertaald artikel over de apartheid en over de rol van Mandela voegde de auteur, de uit Zuid-Afrika gezette

correspondent van de New York Times Joseph Lelyveld, voor alle duidelijkheid toe: *'Maar in het Zuid-Afrika van vandaag is het een misdaad deze woorden aan te halen'* (Het Parool, 2 juli 1966).

Mandela en ANC uitgespeeld?

Zag men in Nederland in Mandela en zijn ANC-collega's destijds wel een toekomstige leidersgeneratie? Niet per se, als we bijvoorbeeld het blad van de toenmalige Pacifistisch Socialistische Partij moeten geloven. Het blad had vlak voor de opening van het Rivonia-proces geschreven: *'De aanhang van Luthuli (A.N.C.) slinkt ten gunste van het P.A.C. (Leballo, Sobokwo)'*. Dit kon dan toch niet alleen maar aan de arrestatie van de ANC-top liggen, want ook veel vooraanstaande leiders van het rivaliserende Pan-Afrikanistisch Congres zaten gevangen, onder wie PAC-president Robert Sobukwe, een vroegere kameraad van Mandela uit de ANC- Jeugdliga.

Een vergelijkbaar geluid klonk jaren later door in de codeberichten van de Nederlandse ambassade in Pretoria. Het al lang verboden en in het buitenland opererende ANC, zo meldde de Nederlandse ambassadeur Froger in 1977 aan Den Haag, had geen aanhang; dat had hij vernomen in een gesprek met de Zuid-Afrikaanse anti-apartheidsdominee Beyers Naudé. Beyers zou hem ook verteld hebben dat het ANC inmiddels in ideologisch opzicht een heel andere organisatie was dan het ANC uit de tijd van Mandela en Luthuli. Dat het ANC de hand had in de Soweto-onlusten van die dagen, riep de regering van apartheidspremier Vorster volgens Beyers alleen maar om deze onlusten te kunnen afdoen als geïnspireerd door communisten (en er dus des te meedogenlozer tegen op te treden, mogen we aannemen).

Robert Sobukwe (1924-1978)

Gesprek met ANC-leiders

'Het ANC uit de tijd van Mandela en Luthuli': wie het zo formuleerde, leek het te hebben over een definitief voorbijge tijd. Maar in Den Haag zetelde inmiddels een andere regering, onder leiding van de sociaal-democraat Joop den Uyl. Juist in de maand dat het net aangehaalde codebericht werd verstuurd, ontving premier Den Uyl in Nederland O.R. Tambo, de ANC-president in ballingschap.

Een gesprek met de eigenlijke leider van het ANC, die gevangen zat, zat er op dat moment niet in – al helemaal niet als dat gesprek in Zuid-Afrika zelf zou moeten plaatsvinden. Naar het apartheidslaan reizen was voor een lid van het progressieve kabinet ongepast. Eerder, in 1970, had minister J.A. Bakker, lid van het toenmalige confessioneel-liberale kabinet-De Jong, nog wel een kans gehad om Mandela te spreken – als Bakker dat had gewild. In weerwil van het nodige protest bezocht de minister Zuid-Afrika, waar hij vele gesprekken voerde. Maar hij vond het niet nodig ook met Mandela te praten.

Den Uyl ontvangt in oktober 1977 voor de tweede keer – eerder deed hij dat al in 1975 – Oliver Tambo (r) (foto: Han Singels)

'De heer Mandèle'

'*Bakkers bezoek is verraad aan onze zaak*', zo had het socialistisch Kamerlid Wierenga destijds Mandela's echtgenote Winnie geciteerd, na de terugkeer van minister Bakker. Wierenga bestreed de 'Realpolitiker' Bakker, die, aldus Wierenga, dacht te hebben gesproken '*met mensen die politieke invloed hebben en die ten slotte politieke veranderingen moeten bewerkstelligen. Hij vergeet dan, dat, als de situatie niet verandert, ten slotte de politieke veranderingen wel eens zouden kunnen worden bewerkstelligd door de Mandela's, de Fischers, etc. ten koste van de Vorsters.*' In Bakkers antwoord zoals opgetekend in het Kamerverslag stond dat de minister het

gevoel had, dat als zich wijzigingen in de Zuid-Afrikaanse politiek voordoen, 'deze niet in de eerste plaats zullen komen van de heer Mandèle, die uiteraard politiek monddood is'.

Bram Fischer, die Mandela's advocaat was geweest tijdens het Rivonia-proces, werd later zelf door het apartheidsbewind gevangen gezet

Bakker mag onwillig zijn geweest, onkundig was hij niet. Van één ding geeft deze passage in het verslag vooral blijk: hoe onbekend Nelson Mandela in die dagen voor veel Nederlanders – Kamergriffiers inbegrepen – nog was. Het ligt voor de hand erin te lezen, dat Bakker in Zuid-Afrika dan wel niet *met*, maar zeker *over* Mandela moet hebben gesproken; want hier had je een Nederlander die eens niet Man-DÉÉ-la zei, maar Mandela's naam meer op z'n Engels/Zuid-Afrikaans zal hebben uitgesproken.

Kan de Minister mededelen of de terechtstaande 22 Afrikanen – waaronder de echtgenote van de tot levenslang verblijf op Robbeneiland veroordeelde Nelson Mandela – (...) voldoende bijstand genieten naar de maatstaven van een rechtsstaat gemeten?

De vraag stellen was hem beantwoorden. Kamervraag Wierenga (PvdA) over de door de Zuid-Afrikaanse autoriteiten getreiterde Winnie Mandela, 3 december 1969.

Mandela op Nederlands marineschip

Een curieus verhaal, spelend in de jaren zeventig, werd twintig jaar later boven tafel gebracht door het Nederlandse Zuidelijk Afrika Magazine. Na Den Uyl zetelde in 1978 in Den Haag inmiddels weer een confessioneel-liberaal kabinet. De minister van Buitenlandse Zaken van die dagen, de VVD'er Van der Klaauw, verklaarde zich op een goed moment bereid een Nederlands marineschip ter beschikking te stellen voor onderhandelingen tussen de Zuid-Afrikaanse regering en Nelson Mandela en andere zwarte leiders, leiders die allemaal gevangen zaten of buitenslands vertoefden.

Het initiatief was gekomen van twee zwarte Zuid-Afrikaanse dominees. Maar het Zuid-Afrikaanse bewind zag er niets in, en de bevrijdingsbewegingen zelf wisten er niets van, en wantrouwden hoe dan ook initiatieven van dominees – blank of zwart – van de Nederduits Gereformeerde 'apartheidskerk'. De zaak liep op niets uit.

Nog geen tijd voor eerbetoon

Het waren vooral de verschillende takken van de ontluikende anti-apartheidsbeweging die er in de jaren zeventig voor zorgden, dat Mandela in Nederland niet geheel werd vergeten. Maar nieuwe namen drongen zich in deze dagen naar voren in de actualiteit. De oude ANC-leiding zat al jaren gevangen, toen in 1977 in een Zuid-Afrikaanse gevangenis Steve Biko stierf. Biko had grote bekendheid

Amsterdam: Pretoriusplein wordt Steve Bikoplein

verworven als leider van de Zwarte-Bewustwordingsbeweging. In Amsterdam kwam er in 1978 een Steve Bikoplein. Aan Mandelapleinen en -bruggen werd nog niet gedacht.

De Universiteit van Amsterdam verleende in januari 1978 een eredoctoraat aan een van de Rivonia-veroordeelden op Robbeneiland: niet aan Mandela, maar aan Govan Mbeki (de vader van Mandela's latere opvolger als president, Thabo Mbeki). In de publiciteit hieromheen werd wel ruime aandacht besteed aan de rol van Mbeki's belangrijkste medegevangene (zo citeerde het universiteitsblad weer eens uitgebreid Mandela's rede in de rechtszaal), maar het was de onbekendere Mbeki die het eredoctoraat kreeg, vanwege zijn sociaal-wetenschappelijk werk *South Africa: The Peasants Revolt*.

Deze rede is een onmisbaar tijdsdocument voor ieder die geïnformeerd wil zijn over de situatie van de onderdrukte bevolking van Zuid-Afrika.

Mandela ingezet bij het warm houden van de aandacht voor Zuid-Afrika. De Stichting International South African Refugee Aid te Capelle a/d IJssel bracht in 1971 een LP uit met Mandela's verdedigingsrede uit 1964, in het Nederlands voorgelezen; op de achterzijde Zuid-Afrikaanse vrijheidsliederen.

Groeiend symbool

Nelson Mandela werd in zijn gevangenis in juli 1978 zestig jaar. Eerder, in 1974, tien jaar na het Rivonia-proces, was de in 1964 door de Engelse anti-apartheidsbeweging geïnitieerde 'World Campaign for the Release of South African Political Prisoners' al hernieuwd, nu onder de titel 'Free Nelson Mandela and All Political Prisoners in Southern Africa'. Dit soort campagnes werden ook overgenomen en ondersteund door Nederlandse organisaties.

Maar pas na het oplaaien van het geweld in Zuid-Afrika (de scholierenopstand van Soweto, 1976) kreeg Zuid-Afrika internationaal en ook in Nederland meer aandacht, bij media en publiek en in de politiek. Aan het einde van de jaren zeventig kwam daarbij de figuur Mandela steeds vaker naar voren als boegbeeld van de anti-apartheidsstrijd.

Ter gelegenheid van zijn zestigste verjaardag in 1978 zond de VARA een tv-portret uit van de gevangen leider; vanzelfsprekend ontbraken daarin recente beelden. Mandela, zo werd gezegd, was monddood gemaakt, maar *'toch het belangrijkste symbool van de Zuid-Afrikaanse bevrijdingsstrijd gebleven'*. De Britse premier had hem een verjaarstelegram gestuurd, en ook de Nederlandse kijkers werden opgeroepen om Nelson en Winnie Mandela (de adressen werden keurig op het scherm getoond) een felicitatie te sturen.

Nelson Mandela steeds bekender?

In 1980 – alweer zestien jaar na Rivonia – werd in Johannesburg gedemonstreerd ter ondersteuning van de eisen van scholieren. Enkele kerkleiders werden gearresteerd. Voor een kerkelijk lezerspubliek schreef Albert van den Heuvel van de Nederlandse Raad van Kerken daarover: *'Bisschop Tutu en zijn collega's (...) hebben gedaan wat in een heel andere context Martin Luther King deed: zij hebben zich op straat aan het hoofd van hun volk gezet. Eigenlijk zouden daar natuurlijk Nelson Mandela en Oliver Tambo hebben moeten lopen, maar die zitten vast*

of zijn verbannen' (Hervormd Nederland, 7 juni 1980). Steeds vaker werd de naam Mandela genoemd. Maar de in die dagen algemeen geaccepteerde heldenstatus van een John F. Kennedy of een Martin Luther King bezat hij daarmee nog niet.

In diezelfde maand juni 1980 werd een van Robbeneiland gesmokkelde boodschap van Mandela bekend, en daar berichtten ook Nederlandse kranten over. Mandela schreef in zijn brief dat hij nog steeds achter de gewapende opstand tegen het blanke minderheidsbewind stond. NRC Handelsblad noemde de brief 'opmerkelijk'.

De naam Mandela viel geregeld; in de loop van de jaren zeventig waren ook in toenemende mate Engelse en ook Nederlandstalige publicaties over Mandela en uitgaven van zijn toespraken en geschriften beschikbaar gekomen. Daarvoor zorgden vooral de verschillende anti-apartheidsgroepen. Maar of daarmee ook het grote publiek werd bereikt? *'Het was jammer, dat de organiserende groepen niet in staat bleken tijdig toegankelijke achtergrond-informatie over Mandela te verschaffen'*, verzuchtte Kairos in haar jaarverslag, na een grote handtekeningenactie in het najaar van 1980.

Aanbieding van ruim 56.000 handtekeningen voor de vrijlating van Mandela aan de heer Klip van Buitenlandse Zaken (26 november 1980); minister Van der Klaauw zelf was die dag in Mozambique. Midden Ted Strop-von Meijenfeldt (Kairos), links van haar Conny Braam (AABN) en met de stapel AABN-vrijwilliger Peter Vroonhof

Mandela 'belichaamt in zijn achttienjarige gevangenschap meer dan wie ook de oppositie van de zwarte Zuidafrikanen tegen de apartheid (...). Ik hoop dat de aandrang van internationale zijde tot vrijlating van Mandela en anderen ten lange leste het oor van de regering van Zuid-Afrika zal hebben.'

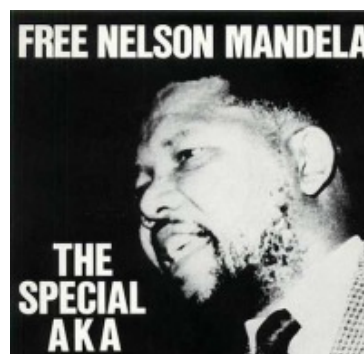
In november 1980 kon minister van Buitenlandse Zaken Van der Klaauw (VVD) zelf niet 56.000 handtekeningen in ontvangst nemen, maar in de Tweede Kamer wilde hij wel iets kwijt over Mandela (5 februari 1981).

Onbekende held in hitparade

"Free Nelson Mandela-Laait Nelson Mandela vrij." Voorjaar 1984 stond een Engelse hit met deze titel wekenlang in de Nederlandse top-30. Hoe komen mensen er bij een lied te maken voor een man, die al meer dan twintig jaar in de gevangenis zit? Wie is deze Nelson Mandela eigenlijk?"

De vraag werd gesteld, en beantwoord, in een boekje uit de Actuele Onderwerpen-serie, geschreven door een Kairos-medewerker – met opzet dus voor een ruimer publiek dan de 'eigen kring'.

Tophit 'Free Nelson Mandela' van The Special AKA van toetsenist Jerry Dammers, geproduceerd door Elvis Costello, met zanger Stan Campbell (1984)

In die dagen zette de vrouw van de gevangen gezette vrijheidsstrijder, Winnie Mandela, de strijd van haar man buiten de gevangenis voort. Zij werd gegereld gearresteerd, verbannen en op andere manieren getreiterd. Ook haar verhaal werd in Nederland populair, mede dankzij het boek *Een stuk van mijn ziel*. In 1986 ontving Winnie Mandela een eredoctoraat van de Universiteit Utrecht.

Winnie Mandela
**Een stuk van
mijn ziel**

Van Gestreept Assistenten

Spreken met een terrorist

Werd Nelson Mandela in de vroege jaren tachtig inmiddels algemeen gezien als vrijheidsstrijder? Nee, voor sommige Nederlanders was hij nog steeds een veroordeelde misdadiger. Parmantig werd in 1982 in het blad 'Zuid-Afrika nú' van de Nederlands-Zuidafrikaanse Werkgemeenschap meegedeeld dat, met al het gepraat over een Nederlandse olieboycot en andere sanctiemaatregelen, *'het geduld van de Zuid-Afrikaanse regering (...) nu zo langzamerhand toch wel uitgeput raakt.'* Een *'regelrechte provocatie'* vond het blad trouwens het idee om een delegatie uit te zenden van Nederlandse Kamerleden *'onder leiding van Jan Nico Scholten, die bovendien nog een gesprek met de terrorist Nelson Mandela eist'*.

De Tweede Kamer pleitte er in juni 1983 in een motie vrijwel kamerbreed voor, dat de regering bij Zuid-Afrika zou aandringen op vrijlating van Mandela (indiener Scholten, toen nog woordvoerder van het CDA: *'Zijn vrouw Winnie heeft ons en anderen meegedeeld dat het slecht met hem gaat'*). Aan Nelson Mandela zelf moest meegedeeld worden *'dat Nederland bereid is hem politiek asyl te verlenen'*. In hetzelfde grote Zuid-Afrika-debat sneuvelen alle verdergaande initiatieven om druk uit te oefenen (alleen een olieboycotmotie van Scholten werd nog aangenomen). Sancties, een investeringsverbod, het vond allemaal geen genade in de ogen van de regering of van buitenlandwoordvoerder Weisglas van de VVD-fractie, die wel de Mandela-motie mede had ondertekend.

Jan Nico Scholten

Bij het uitoefenen van druk op het steeds gewelddadiger opererende apartheidsbewind liep de Nederlandse regering midden jaren tachtig bewust niet voorop. CDA-minister Van den Broek bezocht in augustus 1985 met een EG-driemanschap Zuid-Afrika, maar president P.W. Botha verbood hen Nelson Mandela op te zoeken in zijn gevangenis. Het was voor de minister geen beletsel om de reis toch te ondernemen. Voor de Zuid-Afrikaanse tv verklaarde Van den Broek, dat hij de ANC-leider erop had willen wijzen dat geweld niet bijdroeg tot een oplossing.

Minister van Buitenlandse Zaken Van den Broek (uiterst rechts) en zijn Zuid-Afrikaanse ambtsgenoot Pik Botha (uiterst links) aan een werkdinertje in Pretoria, 30 augustus 1985

De zwarte koning van Zuid-Afrika...

De apartheidsregering zat inmiddels danig omhoog met haar beroemde gevangene. Misschien zouden zijn mythische proporties slinken als ze hem vrijlieten, en Botha had Mandela al vrijlating aangeboden, mits die laatste het geweld zou afzweren. Voor het oog van de hele wereld had Mandela's 23-jarige dochter Zindzi op een massabijeenkomst in februari 1985 haar vaders antwoord voorgelezen. Hij weigerde op Botha's eis in te gaan, omdat eerst en vooral Botha zélf moest ophouden geweld te gebruiken tegen het volk van Zuid-Afrika.

Zindzi Mandela tijdens het voorlezen van haar vaders boodschap op een festival van het United Democratic Front, februari 1985 (foto: Paul Weinberg)

Inmiddels kon het gebeuren dat ook NRC Handelsblad, toch geen krant die te verdenken viel van modieuze progressiviteit of overdreven sympathie voor linkse bevrijdingsbewegingen, in augustus 1985 paginawijd over Mandela uitpakte onder de titel *'De zwarte koning van Zuid-Afrika'*. De krant schreef over *'een land in de ban van een koppig echtpaar'*, want toen Mandela de cel in ging, *'werd de banier van zijn trots overgenomen door zijn vrouw. Ze heeft belangrijk bijgedragen tot de mythevorming rond Mandela.'*

...die ooit president zal zijn

Alle omschrijvingen van de *'al maar groeiende legende'* Mandela, met zijn *'aura'*, zijn *'haast messiaanse glans'*, zijn *'blazen van zelfopoffering'*, zijn *'indrukwekkende persoonlijkheid'* en *'zijn waardigheid'* komen wij in NRC Handelsblad in 1985 al tegen. Gewoon, zonder enige ironische ondertoon, gebed in het kader van een onbevungen rapportage (door Allister Sparks) van de toestand in Zuid-Afrika. *'In zekere zin'*, citeert de krant een Zuid-Afrikaanse deskundige, *'is de regering-Botha de gevangene van Mandela geworden'*.

De krant heeft het over jongeren van hoogstens zestien jaar die Mandela als *'hun leider'* zien, wat inhoudt dat zij het voorwerp van hun bewondering nooit kunnen hebben gezien of horen spreken. *'Mandela's enorme aanzien onder de zwarte bevolking en zijn groeiende reputatie elders in de wereld zijn een groot politiek probleem geworden voor de regering in Pretoria. Die ziet zich nu in de ongerijmde positie gedwongen dat ze min of meer publiekelijk met haar gevangene moet onderhandelen over de voorwaarden waaronder hij zijn vrijlating zou accepteren en over de gedragslijn van zijn verboden organisatie'*, aldus NRC Handelsblad.

Van de linkse pers werd allicht in die tijd zeker geen afstandelijke benadering verwacht. De Waarheid bijvoorbeeld ondersteunde al jaren de anti-apartheids campagnes. Maar het was een opmerkelijke voorspelling die anti-apartheidsveteraan Karel Roskam in deze krant deed in een beschouwing over Mandela – in september 1986! Voor wie de strijd tegen de apartheid in *'zwart-*

De Waarheid, september 1986

wit schema's' probeerde te vangen, schreef Roskam, 'blijft het verschijnsel Mandela een raadsel. Voor alle anderen blijft hij de man die ooit president van Zuid-Afrika zal zijn. Gewoon gekozen door de meerderheid van de Zuidafrikaanse bevolking.'

Popmuziek en voetbal

Vanaf het midden van de jaren tachtig waren ook op de Nederlandse televisie vaker programma's over Nelson Mandela en zijn familie te zien. Zelfs een populaire omroep als Veronica liet zich niet onbetuigd, met de uitzending in 1988 van het over de hele wereld bekeken 'Free Mandela'-popconcert in het Londense Wembley-stadion ter ere van Mandela's zeventigste verjaardag.

Stervoetballer Ruud Gullit droeg bij aan het vergroten van Mandela's bekendheid bij het brede publiek, door de prijs die hij in 1987 kreeg als Europees Voetballer van het Jaar op te dragen aan Nelson Mandela.

Ruud Gullit omhelst Mandela, 1999, Amsterdam

Free Wilson Mandela

NRC Handelsblad beschreef in 1985 al hoe in Zuid-Afrika zelfs zwarte politieke tegenstanders, tot en met conservatieven die binnen het overheidsstelsel van de apartheid werkten en die door het ANC werden veracht, deelnamen 'aan de rituele roep om zijn vrijlating'. Wie had er nog bedenkingen tegen die oproep? Die waren er nog steeds. Begin 1990 ving De Anti Apartheidskrant op dat klein rechts aan de Nederlandse regering had gevraagd 'of de oproep tot vrijlating van **Wilson Mandela ook instemming met geweld betekent!**' [nadruk AAK].

Maar de voorwaarde dat hij en zijn beweging geweld zouden moeten 'afzweren' had Nelson Mandela vanuit zijn gevangenis steevast afgewezen. De hele wereld – of bijna de hele wereld dus – was er allang van doordrongen geraakt dat het moeilijk was deze eis eenzijdig te stellen aan de bevrijdingsbewegingen, waar het geweld van de kant van degenen die de apartheid overeind wilden houden onverminderd doorging.

Mandela's vrijlating hing aan het eind van de jaren tachtig in de lucht. Nederland blies internationaal zijn partijtje mee, in de persoon van Ruud

Actrice Gerda Havertong, hier in actie tijdens de Malibongwe-vrouwenconferentie in 1990, maakte ook deel uit van het Welkom Mandela Comité

Gullit. Samen met grootheden als Willy Brandt, Jimmy Carter, Danielle Mitterrand, Lisbet Palme, Julius Nyerere en Desmond Tutu was Gullit beschermheer van het 'Nelson Mandela Reception Committee'. Dit was opgericht in Londen na overleg met het ANC. Overal stimuleerde het comité de oprichting van nationale welkomstcomités; in Nederland kwam er een 'Welkom Mandela Comité' vol bekende namen, onder voorzitterschap van prof. Bob Goudzwaard.

Vrijlating

En toen deed een nieuwe Zuid-Afrikaanse president, F.W. de Klerk, datgene waartoe zijn verstokte voorganger P.W. Botha zich nooit had kunnen zetten. Hij luidde het einde van de apartheid in, door in oktober 1989 allereerst de andere Rivonia-gevangenen vrij te laten, en daarna in februari 1990 het verbod op het ANC en andere organisaties op te heffen en Nelson Mandela vrij te laten – onvoorwaardelijk.

Op zondagmiddag 11 februari 1990 liep Nelson Mandela aan de hand van Winnie als vrij man de gevangenis uit. In de hele wereld, ook in Nederland, zaten tallozen urenlang aan de tv gekluisterd om de vrijlating live te volgen.

De Nederlandse ambassadeur in Zuid-Afrika op dat moment, P.A. van Buuren, reed, na op de tv de vrijlating te hebben gevolgd ('een fantastisch moment'), meteen met zijn vrouw naar het stadhuis van Kaapstad. Daar zou Mandela voor het eerst optreden. In een gesprek met het Nieuwsblad van het Noorden herinnerde Van Buuren zich in 1998: *'We stonden daar urenlang in de zon te midden van het volk op het plein. Daar hebben ze nog mijn portefeuille gerold ook, zo geboeid was ik door de gebeurtenis.'*

Vreugdedemonstratie op de Dam, 11 februari 1990 (foto: Jan Stegeman)

Op de Dam in Amsterdam werd het één groot feest. Daarna trok men, burgemeester Van Thijn voorop, naar het Leidseplein. Ach, natuurlijk was daar ook die Amsterdamse trambestuurder die kankerde dat hij moest omrijden 'omdat in Zuid-Afrika een zwarte crimineel is vrijgelaten'. Het leidde tot een handgemeen tussen een zwarte passagier en de bestuurder, en woedend stapte vrijwel iedereen uit. *'De wanklank zal echter het feest op het Mandelaplein niet verstoren'*, meldde de Volkskrant.

Zat ze in de Universiteitsbibliotheek te studeren op de dag dat Nelson Mandela werd vrijgelaten, probeerde ze studenten mee te krijgen naar een café waar ze op televisie het historische moment konden gadeslaan. 'Niemand ging mee. Te druk met tentamens, zeiden ze. Ik keek er uiteindelijk in m'n eentje naar, met tranen in de ogen.'

Heel Nederland? Nee, niet iedereen was geïnteresseerd. De herinnering aan 11 februari 1990 van D66-politica Lousewies van der Laan, in 1990 studente te Leiden (Volkskrant Magazine, 11 februari 2006).

Mandelapleinen

'Nelson Mandelaplein': zo heette in de Nederlandse hoofdstad in 1990 eventjes het Leidseplein. 'Een spontane, door B&W gesanctioneerde actie', vertelt Ed van Thijn hierover. Van Thijn, de vroegere anti-apartheidsactivist, maakte als burgemeester vanaf het balkon van de Stadsschouwburg de nieuwe naam van het plein bekend. Niet iedereen vond zo iets leuk. Vrij Nederland-hoofdredacteur Rinus Ferdinandusse schreef in zijn krant dat Van Thijn 'het enige [deed] wat een politicus op zo'n historische dag kon doen: een feestje bouwen', maar hij hekelde 'het enge gegoochel met straatnaamgeving' ('De dag van Nelson Mandela', 17 februari 1990). Het gebeurde op meer plaatsen in het land. Zo nam het gemeentebestuur van Beverwijk de dag na de vrijlating het besluit tot het tijdelijk omdopen van het President Kennedyplein in 'Nelson Mandelaplein'. Naast de gemeentevlag wapperde van 13 tot 16 februari de vlag van het ANC – hier tot ongenoegen van de plaatselijke VVD, die het college om uitleg vroeg.

Mandela's vrijlating werd bij Buurthuis Boerenplein op het Haagse Mandelaplein gevierd met het hijsen van de ANC-vlag (tot november 1987 heette het plein in de wijk Transvaal Boerenplein)

Toevallig op de dag van Mandela's vrijlating werd in Amsterdam vergaderd over de invulling van een terrein in de wijk de Pijp, waar een deel van de Heineken-brouwerij werd gesloopt. Het plein dat daar zou komen – zo besloten de aanwezige bewoners, ambtenaren en

stadsdeelwethouders – zou 'Nelson Mandelaplein' gaan heten. Later krabbelde het stadsdeel terug, want vernoeming naar (niet-koninklijke) nog levende personen zou niet kunnen – en, zo opperde een Heineken-afgevaardigde om de gemoederen te sussen, verdiende Nelson Mandela niet een minder 'miezerig' achterafpleintje?

Voorbarig bericht in maandblad Ons Amsterdam van maart 1994 ('De oplevering is in maart 1995. Het plein wordt vernoemd naar Nelson Mandela.')

Elders in Nederland ging het allermist miezerig toe: het vernoemen naar de springlevende Mandela van een forse serie pleinen, straten, bruggen en nog het een en ander, was al een aantal jaren eerder begonnen, en zou nog wel even doorgaan.

Hoe verklaarbaar ook de vreugdevolle reacties ook zijn, die in Nederland (waar anders?) kenmerkten zich door een onvoorstelbare hysterische hyprocrisie. (...) [T]oen Ceausescu van de troon werd verdreven, werd de Roemeense vlag met het daaruit gesneden vervloekte communistische symbool niet op het Amsterdamse stadhuis gehesen, evenmin de van het communistische embleem ontdane zgn. DDR-vlag, nadat de enige jaren geleden door Amsterdam aan de officiële borst gedrukte Honecker werd afgezet (...). Vanwaar toch die speciale verbondenheid met groeperingen, die, hoe men het ook wendt of keert, doordrenkt is met geestverwanten van de Zuidafrikaanse communistische partij.

De Berlijnse Muur was het jaar daarvoor gevallen, maar hier en daar woedde de Koude Oorlog voort. Zie het commentaar dat voorman Ego van het Oud Stijders Legioen een dag na de vrijlating van Mandela nogal haastig opschreef voor zijn blad Sta Vast.

Niet naar Nederland?

De eerste voet op Nederlandse bodem zette Mandela een maand na zijn vrijlating, toen hij een tussenlanding maakte op weg naar ANC-voorzitter Oliver Tambo in Zweden. Het Welkom Mandela Comité organiseerde een persconferentie op Schiphol, die echter vanwege de vermoeidheid van de 71-jarige hoofdpersoon niet doorging, en

zorgde voor een bloemetje voor het echtpaar Mandela. Ambtenaren van Buitenlandse Zaken, de Zuid-Afrikaanse ambassadeur Nothnagel en anti-apartheidsactivist Sietse Bosgra spraken met Mandela, en de toegestroomde persfotografen mochten een plaatje schieten.

Een paar maanden na de vrijlating, in juni 1990, maakte het Mandela-paar een grotere rondreis door Europa. Achteraf vond NRC Handelsblad-columnist Heldring het maar merkwaardig, dat Mandela aanvankelijk niet van plan was geweest tijdens die reis Nederland te bezoeken. Ons land had zich toch *'meer dan welk Westeuropees land ook'* uitgesloofd voor de rechten van de zwarten in Zuid-Afrika? *'Vanwaar die ondank, of op z'n minst onverschilligheid, betoond aan Nederlands anti-apartheidsijver?'*

Mandela bij het Europees Parlement in Straatsburg, juni 1990 (foto: Pieter Boersma)

Dit *'hardnekkig misverstand'* meende Sietse Bosgra in een reactie te moeten rechtzetten. Hij verwees naar Nederlands recente houding in de Verenigde Naties. Onder minister Van den Broek was Nederland een van de westerse landen geworden die *'zich het minst inzetten voor de vrijheidsstrijd in Zuid-Afrika. De recente weigering om De Klerk te ontvangen is een lichtpuntje, maar elk westers land heeft in dat opzicht wel iets positiefs te melden.'* (NRC Handelsblad, 19 en 22 juni 1990).

Verzoeningsbraai

Op dat moment was het verrassingsbezoek van de Mandela's, die uiteindelijk tóch naar Nederland waren gekomen, al achter de rug. Het bezoek begon vrijdagavond 15 juni, toen minister Van den Broek van Buitenlandse Zaken een feestje ter ere van de honderdste verjaardag van Shell voortijdig moest verlaten om het echtpaar Mandela van het vliegtuig te halen.

De tijden waren danig veranderd. Het Algemeen Dagblad en de Telegraaf wisten te melden, dat op het vliegveld de Zuid-Afrikaanse ambassadeur Nothnagel en de ANC-vertegenwoordiger in Nederland (die laatste was toch *'tot voor zes maanden in blanke Zuidafrikaanse ogen een gevaarlijk terrorist'*) elkaar voor het eerst troffen. De heer Sanchai (AD) of Sanjy (Telegraaf) – hij heette Sanjay – werd door ambassadeur Nothnagel vriendelijk uitgenodigd voor een *'braai'* in de tuin van de ambassade.

Kumar Sanjay
(foto: José Melo)

Wim Kok haalde Mandela over

De Mandela's kwamen, maar aanvankelijk had Nederland zich tevreden moeten stellen met krantenverslagen van de ontmoeting van Mandela met minister van Financiën Wim Kok (in diens hoedanigheid van vice-voorzitter van de Socialistische Internationale), op maandag 11 juni in Duitsland. Kok was de eerste Nederlandse minister die Mandela ontmoette. Van den Broek, Koks collega op Buitenlandse Zaken, had graag Mandela uitgenodigd, maar hij kreeg nul op het rekest. Twee dagen later meldden de kranten dat Wim Kok Mandela wél zover had gekregen dat deze zijn reisschema bijstelde.

Onvermoeibare oude man

Iedereen wil charismatische ANC-leider de hand drukken (de Volkskrant), *Hotemetoten van links èn rechts verenigden zich rondom Nelson Mandela* (Trouw). Nelson Mandela, in de krantenkoppen en commentaren overladen met alle inmiddels bekende bewonderende termen, werd zaterdag 16 juni ontvangen door de regering en door koningin Beatrix en prins Claus. Hij ontmoette Haagse activisten en gaf een persconferentie, en werd door 20.000 mensen toegejuicht toen hij met zijn vrouw Winnie op het balkon verscheen van de Amsterdamse Stadsschouwburg.

Kostbaar drukfoutje op door ANC Nederland verspreide flyer met Mandela's Amsterdamse toespraak

Volgend op de opening van zijn Amsterdamse speech – 'Comrades!' – wijdde Mandela enige waarderende woorden aan president De Klerk. Iets te veel, naar de smaak van een deel van zijn publiek, maar het bedierf de stemming niet. Na afloop ging Mandela met Wim Kok ook nog naar de Partijraadsvergadering van de PvdA in Amsterdam-Osdorp ('als trofee meegetroond', schreef het Brabants Dagblad). Ook anti-apartheidsactivisten mochten daar hun opwachting maken. Iedereen die dag was verrukt en onder de indruk.

Nelson en Winnie Mandela verlaten de Stadsschouwburg (foto: Marja Sonneveld)

Mandela met Wim Kok op de partijraad van de PvdA (foto: Pieter Boersma)

Hoe houdt Nelson Mandela dat toch vol? kopte het dagblad Trouw. De krant schreef: 'Alleen van het racen achter de Mandela's aan word je hartstikke moe.' Er was maar een béétje gemurmel. Trouw citeerde gretig een interview in De Anti Apartheidskrant met een activist die zich keerde tegen wat hij noemde het 'mandelisme': iedereen zoekt maar houvast 'bij het woord van Mandela.

Terwijl dat toch ook gewoon een oude man is.' Waar weekblad De Tijd weer bovenop sprong: 'Mandela gewoon een oude man... Hoe verzin je het.'

Als de zwarte anti-apartheidsstrijder Nelson Mandela zaterdag te voet de Amstel was overgestoken, hadden zijn bewonderaars daar niet vreemd van opgekeken. Zijn charisma is verbijsterend (...).

Aanhef verslag in Algemeen Dagblad, 18 juni 1990.

Handhaven sancties bepleit

Minister van Buitenlandse Zaken Van den Broek had al na Mandela's vrijlating in februari gepleit voor opschorting van sancties tegen het apartheidsbewind. Dat lokte direct tegenspraak uit. Juist nu moest de druk op de ketel blijven: eindelijk bestond er serieus kans dat het bewind zou moeten buigen voor de druk om te onderhandelen met zijn tegenstanders.

Mandela vertelde de Nederlandse regering tijdens zijn bezoek hoe belangrijk het was, de sancties te handhaven. Anders dan misschien verwacht, gaven kranten als het Algemeen Dagblad en de Telegraaf tot in hun koppen de ruimte aan dit onderdeel van Mandela's boodschap, terwijl de Volkskrant het kort afdeed als een *'voorspelbare oproep'*.

Zij die zich het langst tegen druk op Pretoria hebben verzet, zijn nu de eersten om afname ervan te bepleiten.

Commentaar van de AABN in De Anti Apartheidskrant van juli 1990 op de politici Van den Broek en De Hoop Scheffer (CDA) en Weisglas (VVD), die nu het Cultureel Akkoord met Zuid-Afrika wilden herstellen.

Winnie Mandela van voetstuk

Het zou niet het laatste bezoek van Mandela aan Nederland worden. Bij een volgende gelegenheid verscheen aan zijn zijde zijn latere echtgenote, Graça Machel, de weduwe van de omgekomen Mozambikaanse president. Met Winnie Mandela liep het mis – niet alleen in haar huwelijk. Met haar onverzettelijke houding tegenover het apartheidregime had zij, ook in Nederland, steeds respect afgedwongen. Maar een Winnie Mandela Fonds (van de Rijksuniversiteit Groningen), een Buurthuis Winnie Mandela (in Leiden), de plannen om de President Steynstraat in Amsterdam om te dopen in Winnie Mandelastraat – je hoort er niet meer over, zomin als de Universiteit Utrecht nog te koop loopt met het in 1986 aan Winnie Mandela verleende eredoctoraat.

Het begon al vóór Nelson Mandela vrijkwam. Winnie's oproep in 1986 om Zuid-Afrika te bevrijden *'met onze luciferdoosjes en halsbanden'* werd gezien als goedkeuring van de barbaarse moorden op vermeende zwarte collaborateurs door middel van 'halsbanden': autobanden gevuld met benzine. In 1987 liet zij midden in Soweto een 'te luxueus' huis bouwen. Ging het hier louter om opgeklepte

apartheidspropaganda? Anti-apartheids-Nederland worstelde met zijn houding tegenover de lang vereerde vrouw van Nelson Mandela.

Voor de man die door de overgrote meerderheid van de Zuidafrikaanse bevolking wordt gezien als de toekomstige president van het bevrijde Zuid-Afrika staat straks een huis klaar in Soweto 'met maar liefst vijf kamers'. Dat mag wel in de krant!

Ironisch commentaar van anti-apartheidsblad Amandla in 1987 naar aanleiding van een bericht in Trouw over de aanstaande verhuizing van Winnie Mandela naar een 'villa' in Soweto, die volgens de krant 'maar liefst vijf kamers [zal] omvatten'. Het verhaal kwam van het Franse persbureau AFP. Amandla: 'De AFP-correspondent doet niet eens moeite te verbergen dat de enige strekking van dit bericht een aanval op de integriteit van Winnie Mandela is.'

Eind jaren tachtig was er geen houden meer aan. In haar onmiddellijke omgeving werden jongens mishandeld; een ervan overleed aan de gevolgen. Meer berichten volgden: verhalen over fraude, echtelijke ontrouw, geritsel in de diamanthandel, hooghartige beschuldigingen aan het adres van ándere ANC'ers over hun luxueuze levensstijl, haar veroordeling, haar aftreden als staatssecretaris in de eerste democratische regering. In 1997 verscheen Winnie Mandela voor aartsbisschop Tutu's Waarheids- en Verzoeningscommissie; het maakte, ook in Nederland, het beeld compleet van een tragisch van haar voetstuk gevallen 'moeder van de natie'.

De Klerk of Mandela?

Nelson Mandela buiten de gevangenis moest ook met nieuwe ogen worden gezien. Velen in Nederland smulden van de Zuid-Afrikaanse cabaretier Pieter-Derk Uys, die een Mandela van vlees en bloed neerzette – nu kón neerzetten – net zoals ze smulden van zijn imitaties van de Botha's, Tutu of de inmiddels niet meer zo geliefde Winnie.

Was het voortaan Mandela naast De Klerk? Mandela tegenover De Klerk? De Klerk had Mandela vrijgelaten. Wat ongemakkelijk keek men aan tegen de hervormingspresident die toch óók apartheidspresident bleef. De Klerk werd niet lang na Mandela in Nederland ontvangen – door een regering die er blijk van gaf het nog steeds logischer te vinden te praten met het blanke bewind dan met de bevrijdingsbeweging.

Dat bleek bijvoorbeeld toen minister Van den Broek en premier Lubbers begin 1992 graag een officieel bezoek aan Zuid-Afrika wilden brengen. Het ANC werd niet geraadpleegd of zelfs maar op de hoogte gesteld, want staatsbezoeken werden toch uitsluitend geregeld tussen 'legitieme regeringen'? Toch werd de reis maar afgeblazen, nadat bleek dat Mandela het tweetal niet wenste te ontvangen.

ANC-leider noemt bezoek Lubbers aan Z-Afrika „verraad”
**Vasthouden aan reis door
Mandela scherp veroordeeld**
Van onze verslaggever
DEN HAAG – Het conflict tussen de Nederlandse regering en het
Apartheidsbestuur van Zuid-Afrika, is nu naar schijn toe
Plek Kamerik
In de tijd van de Kamer schijft Lub-
bers dat de enige verantwoordelijkheid voor

De Volkskrant, 18 maart 1992

Cartoon van Opland in de Volkskrant van 18 maart 1992 naar aanleiding van de reisplannen van Lubbers en Van den Broek

'Vrede? Welke vrede?'

De prestigieuze Nobelprijs voor de Vrede ging in oktober 1993 naar Nelson Mandela en president De Klerk samen. Natuurlijk werd de ceremonie in Nederland weer voluit op het scherm gebracht. In de pers hier klonken wel gemengde reacties door, uit Nederland maar vooral uit Zuid-Afrika zelf. 'Te veel eer voor De Klerk' schreef Trouw boven een interview met de ANC-onderhandelaar Lekota, op bezoek in Nederland. Elsevier noemde het 'ironisch dat een prijs voor vrede terecht komt bij de president van een land waar de afgelopen drie jaar meer dan tienduizend doden zijn gevallen bij politiek geweld. "Vrede? Welke vrede?" is de retorische vraag die in alle townships weerklinkt.'

Had Mandela die prijs niet alléén verdiend, in plaats van samen met de man die hem wel had vrijgelaten, maar die ook verantwoordelijk werd gehouden voor het nog steeds voortdurende apartheidsgeweld? Het Algemeen Dagblad meldde dat 'het Komitee Zuidelijk Afrika zowel "verheugd als teleurgesteld" is over de dubbele toekenning'. Maar overheersend in de commentaren was de gedachte die bij het Nobelcomité voorop had gestaan: we moeten naar de toekomst kijken.

De Klerk en Mandela

Gesprekspartners op niveau

Wat een verschil inmiddels met de voorafgaande decennia: toen liep de lijn tussen Nederland en Nelson Mandela vooral via de solidariteitsacties die activisten en comités voor hem ondernamen. Nu stonden in ons land gesprekspartners op de hoogste niveaus voor hem in de rij. Was hij niet de gedoodverfde president van het nieuwe Zuid-Afrika? Het was te zien in februari 1994. Vlak voor de verkiezingen die hem aan het bewind zouden brengen was Nelson Mandela opnieuw in Nederland.

Hij bezocht ons land in het kader van een grote fondsenwervingscampagne, met als hoogtepunt een avond lang televisie onder de titel 'Geef Zuid-Afrika een eerlijke kans'. Deel van het programma waren live ontmoetingen met een keur van hoogwaardigheidsbekleders. De oorspronkelijke leuze van de campagnevoerders was 'Geef Mandela een stem', maar zo'n tv-programma mocht officieel geen al te directe steunbetuiging zijn aan één partij. Mandela bezocht tijdens zijn verblijf in Nederland ook het World Trade Centre in Amsterdam, waar hij het zakenleven toesprak, en ontmoette in het Catshuis de Palestijnse leider Yasser Arafat.

Mandela roept Nederlandse ondernemers op te investeren in Zuid-Afrika (WTC Amsterdam, 18 februari 1994)

'Tegenwoordig zwijmelt iedereen weg bij de naam Mandela. Veel van die zwijmelaars hebben last van een selectief geheugen', vertelt Erik van den Bergh, in de jaren tachtig directeur van de christelijke organisatie Kairos. 'Mandela gold in de jaren tachtig voor veel mensen als een communist, een terrorist. Hij deugde voor geen meter. Dat soort meningen hoorde je ook in keurige CDA-kringen.' Van den Bergh zat ooit in een forumdiscussie met toenmalig VVD-kamerlid Weisglas. 'Ik vroeg hem wanneer het hem duidelijk was geworden dat het ANC de meerderheid in Zuid-Afrika vertegenwoordigde. "Op 27 april 1994", antwoordde hij toen eerlijk. De dag van de eerste vrije verkiezingen.'

'Toen Mandela nog een terrorist was', Trouw 19 september 2008.

In mei 1994 werd Mandela ingehuldigd als de eerste in democratische verkiezingen gekozen zwarte president van Zuid-Afrika. Kroonprins Willem-Alexander woonde de plechtigheid bij. Twee jaar later, in 1996, vergezelde Willem-Alexander zijn moeder koningin Beatrix, toen deze in Zuid-Afrika officieel bij Mandela op bezoek ging. Volkskrant-columnist Arnold Koper riep daarbij in herinnering dat het toch *'het gelijk van de antiapartheidsactivisten'* was geweest *'dat het hare majesteit nu mogelijk maakt Mandela en de zijnen met geheven hoofd tegemoet te treden.'* Willem-Alexander werd op Robbeneiland rondgeleid door ANC-veteraan Ahmed Kathrada, die hem vertelde over de tijd dat hij er samen met Mandela gevangen had gezeten. De kroonprins toonde zich onder de indruk.

Apartheid is een Nederlands woord, de bedenker van de politiek van rassenscheiding, Verwoerd, kwam uit Nederland. De koningin en haar gastheer, president Mandela, verwezen naar deze kwalijke feiten. Maar Beatrix zocht naar evenwicht toen zij aandacht vroeg voor de stelselmatige afwijzing van het apartheidsbeleid door en in het koninkrijk.

Bijzonder overtuigend klonk dit laatste niet. Tenslotte heeft de politiek haar afwijzing van apartheid vele jaren lang wel zeer behoedzaam verpakt in een 'kritische dialoog', was het ANC een omstreden organisatie, evenals de antiapartheidsbeweging met haar boycotacties, en is het bedrijfsleven, ruim vertegenwoordigd in het koninklijke gevolg, Zuid-Afrika altijd trouw gebleven.

Kritisch redactioneel commentaar in NRC Handelsblad van 1 oktober 1996 naar aanleiding van de tafelredes van Mandela en Beatrix tijdens het staatsbanket in Pretoria.

Meer eerbetoon

Mandela gaan Amsterdamse medalje ontvang

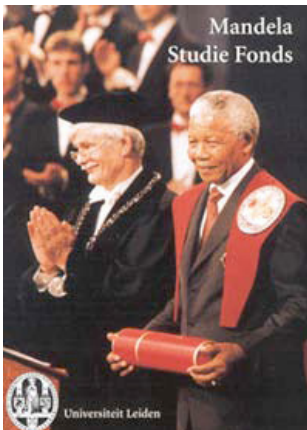
PRES. NELSON MANDELA gaan die Anne Frank-medalje van die Amsterdamse Anne Frank-Stigting ontvang.
Volgende de Martin Simon 'n

In augustus 1994, bij de opening in Johannesburg van een reizende tentoonstelling over Anne Frank, kreeg president Mandela de Nederlandse Anne Frank Penning uitgereikt. In zijn speech wees hij nog eens op de inspiratie die de gevangenen op Robbeneiland hadden geput uit Anne Franks Dagboek. In Port Elizabeth, waar de tentoonstelling eerder te zien was

Beeld (Zuid-Afrika), 9 augustus 1994

geweest, had Mandela's strijdmakker Govan Mbeki er ook al melding van gemaakt.

In maart 1999 bracht Mandela weer een bezoek aan Nederland. Al in 1996 was hem een eredoctoraat toegekend door de Universiteit Nyenrode, dat hij nog niet eerder in ontvangst had genomen, en nu was hij ook aan de beurt in Leiden, twintig jaar na het eerste van zijn rij eredoctoraten, hem destijds verleend door de Universiteit van Lesotho. De Universiteit Leiden riep een Mandela

Studie Fonds in het leven, met een beurs waarvan Zuid-Afrikaanse studenten in Leiden konden studeren.

Bij dit bezoek nam Mandela

ook de Gouden Eremedaille van de stad Amsterdam in ontvangst, werd hij toegejuicht tijdens een rondvaart door de grachten van de hoofdstad, sprak hij de beide Kamers van het Nederlandse parlement toe, en werd hem door koningin Beatrix en groothertog Jean van Luxemburg gezamenlijk de Huisorde van de Gouden Leeuw van Nassau verleend.

Verwelkoming van Graça Machel en Nelson Mandela, zojuist op vliegveld Valkenburg gearriveerd per Zuid-Afrikaans luchtmacht-vliegtuig, door prins Claus en koningin Beatrix, 11 maart 1999. Links de Zuid-Afrikaanse ambassadeur Carl Niehaus (foto: Jan Stegeman)

Over de hoogtepunten in zijn carrière hoeft hij geen moment na te denken. 'Dat was het toekennen van eredoctoraten aan Nelson Mandela in 1999 en koningin Beatrix in 2005.' (...) Met name de ontmoeting met Nelson Mandela herinnert Van Beelen zich als heel speciaal. 'Ik heb zelfs nog even met hem gesproken, al weet ik niet meer precies wat hij tegen me zei. Wel weet ik dat er een vrij ongedwongen sfeer hing'. Bij de koningin was het iets afstandelijker.

Pedel Willem van Beelen van de Leidse universiteit, terugblikkend in 2009 (website Universiteit Leiden).

Amsterdam was een van de sterkste anti-apartheidssteden in de wereld. Dat staat als een monument.

Bij zijn bezoek aan de hoofdstad in 1999 bedankte Mandela Amsterdam nog eens voor de warme ontvangst kort na zijn vrijlating, op 16 juni 1990 (Trouw, 12 maart 1999).

TPG Post bracht in 2005 ter ere van het zilveren regeringsjubileum van koningin Beatrix een serie postzegels uit met vijf hoogtepunten uit haar leven als staatshoofd. Het bezoek van Mandela in 1999 was daar een van

Mandela als president

Zuid-Afrika bleef in het nieuws, en zo ook Mandela. Hoe bracht hij het er in zijn nieuwe positie van af? En het ANC? Dat was van bevrijdingsbeweging 'gewone' politieke partij geworden en kon niet meer op dezelfde welwillendheid rekenen. Maar Mandela was de redder van Zuid-Afrika, en aan dat rooskleurige imago werd gedurende zijn vijfjarig presidentschap niet wezenlijk getornd.

Bij Beatrix' bezoek aan Mandela werd in de Nederlandse pers geamuseerd melding gemaakt van het gemopper in Nederlandse emigrantencrings. Een Nederlandse die al 42 jaar in 'fantastisch' Zuid-Afrika woonde: *'Hoe kan je nou een crimineel tot president maken? Wij begrijpen niet dat ze dat in Holland zo prachtig vinden'* (de Volkskrant, 2 oktober 1996). In Holland zelf ging een enkele wenkbrauw hoogstens omhoog bij de vriendelijke woorden die Mandela soms over had voor een Kadhafi of een Soeharto, en er werd in 1999 wat verbaasd gereageerd toen bleek dat Mandela het streven van het ANC ondersteunde om bij de komende verkiezingen een tweederde meerderheid te halen. Dat zou de partij in staat stellen eigenmachtig de grondwet aan te passen, iets wat minder strookt met het Nederlandse idee van een parlementaire democratie.

'Laat niemand denken dat Zuid-Afrika nu een paradijs is', zo krijgen we meteen te horen. 'De misdaad tiert welig.' Bevreesd turen we door de busraampjes naar buiten. 'Sinds Mandela aan de macht is, mag hier alles', klaagt de touroperator. 'Seks buiten het huwelijk, abortus en straathandel.'

Kairos-veteraan Ben van Kaam mocht in 1965 als Trouw-journalist Zuid-Afrika niet in. In 1996 ging hij er voor het eerst heen, en verwachtte 'in het Mandela-tijdperk in handen te zullen vallen van een zich snel aanpassende toeristenindustrie, die zich met een gelijkt reclameverhaal op de groeiemarkt van Europeanen zou hebben gestort' – maar bij een bustour door Johannesburg bleek dat tegen te vallen (Amanda, november/december 1996).

Spijtige toon

In juni 1999 trad Mandela af: *'Een Messias gaat met pensioen'*. Er werd weinig moeite gedaan een spijtige toon te onderdrukken in de Nederlandse perscommentaren. De Afrikaner dominee Beyers Naudé, hier al even hoog geschat als Mandela, werd geciteerd. Volgens hem was *'de huidige president hét toonbeeld van verzoeningsgezindheid. Mandela's gevoel voor het "Afrikanerschap" is ongekend. Dat hij het klaarspeelt telkens intermediair te zijn tussen de blanke Afrikaners en de*

rest van de bevolking, dwingt groot respect af. (...) In Mandela's opvolger Thabo Mbeki vind ik dat charisma en die verzoeningsgezindheid niet terug' (De Groene Amsterdammer, 23 september 1998).

Mandela nog steeds 'hoop voor Afrika'?

Mandela brengt in Burundi broze vrede

Buiten beeld raakte Mandela na zijn aftreden niet. Hij bleef actief in Afrika, en hij bleef geëerd worden. Dat laatste ook in Nederland: in juni 2002 in Middelburg met de Franklin Delano Roosevelt Freedom Medal ('Swingende Mandela neemt prijs in ontvangst'), in 2003 bij zijn 85ste verjaardag met een serie postzegels. In 2002 was Mandela een van de eregasten bij het huwelijk van Willem-Alexander en Máxima; lachende foto's van Mandela met Prins Bernhard verschenen zomer 2003 in de kranten, toen zij samen in Zuid-Afrika een natuurpark openden.

Postzegels uitgebracht op 18 juli 2003, Mandela's 85e verjaardag. Op de rand van het postzegelvelletje stond het bankrekeningnummer van het Mandela Kinderfonds Nederland

De bestrijding van HIV en aids, zeker in Zuid-Afrika een immens probleem, is typisch een terrein waarop Mandela zijn roep ook in Nederland bleef waarmaken. Het is juist ook een terrein waarop Thabo Mbeki, met zijn ontkennende houding, pijnlijk bij zijn illustere voorganger bleek af te steken. Bij het officiële bezoek in november 2004 van Mbeki en zijn vrouw aan koningin en regering was er hier geen spoor van het enthousiasme dat Mandela's bezoeken stevast wisten los te maken.

De tegenstelling werd begin 2005 op tragische wijze weer eens duidelijk. De Nederlandse kranten schreven over een persconferentie die Mandela had belegd na het overlijden van diens oudste zoon Makgatho (54). In Zuid-Afrika bleef aids, ondanks vijf miljoen seropositieven, nog goeddeels een taboe. Mandela tegen de journalisten op de persconferentie: 'Ik heb jullie hierheen gehaald om te vertellen dat mijn zoon is gestorven aan aids.

Laten we gewoon zeggen dat iemand aan aids is overleden. Zo zullen mensen ophouden de ziekte te zien als abnormal.' Al in de kop legde Het Parool de tegenstelling bloot: 'Mandela tart Mbeki. Oud-president open over aids als doodsoorzaak zoon, opvolger blijft zwijgen over nationaal drama' (7 januari 2005).

Hij is het universele knuffeldier. Bij leven heilig verklaard. In een wereld die het sinds zijn vrijlating in 1990 zonder leiders, ideologie en richting moet doen, vervult Nelson Mandela de rol van moreel opperhoofd. Iedereen wil hem zien, iedereen wil met hem op de foto en iedereen wil hem een prijs geven.

Dagblad de Gelderlander in 2002 ter gelegenheid van de aangekondigde uitreiking in het Zeeuwse Middelburg van de Rooseveltprijs aan Mandela.

Bij ons sterven elke dag zeventienhonderd mensen aan aids, maar Mbeki vindt het geen issue... Mandela probeert het, maar de partij houdt hem kort, omdat het als kritiek op Mbeki wordt gezien.

De Zuid-Afrikaanse cabaretier Pieter-Dirk Uys was in oktober 2005 na vier jaar terug in Amsterdam met een show. Was vroeger de apartheid zijn voornaamste thema, nu was dat de moeizame strijd tegen aids. Maar de ontwikkeling in Nederland vond hij ook interessant, vertelde hij in Het Parool (17 oktober 2005):

Witte en zwarte scholen zijn nu ook in Nederland een geaccepteerd verschijnsel geworden. Ik zeg in mijn show dan ook dat wij met onze apartheid eigenlijk twintig jaar voorop liepen. Van Verwoerd tot Verdonk, ja het is snel gegaan.

Mandela te boek, op het doek, op de planken

Al in het eerste decennium na zijn vrijlating, maar zeker nadat hij het presidentschap had neergelegd was Mandela niet meer te ontlopen in het Nederlandse boekenaanbod. Nog maar een klein aandeel werd geleverd vanuit de anti-apartheidskringen van voorheen. Conny Braam schreef *Mandela op de koelkast*, in opdracht van het Nederlands instituut voor Zuidelijk Afrika. De bundel *Voor Nelson Mandela. Verhalen en voetnoten uit Nederland bij zijn negentigste verjaardag* bevatte bijdragen van tal van anti-apartheidscorefeën, maar ook van de zittende CDA-minister Verhagen; zoals te verwachten, en misschien ook wel gepland, was het met diens verhaal dat het boek de krant haalde: *'Morgen (...): Minister Maxime Verhagen van Buitenlandse Zaken betoogt dat Israëlische en Palestijnse onderhandelaars veel kunnen leren van Nelson Mandela'* (aankondiging in de Volkskrant van 18 juli 2008).

Daarnaast, in een vast niet uitputtende lijst: *Nelson Mandela. De Zuidafrikaanse leider die zeventienwintig jaar in de gevangenis zat omdat hij vocht tegen de apartheid* (Mensen voor mensen) – *De vrijlating van Nelson Mandela. 11 februari 1990* (Dagen waarop de wereld veranderde) – *De vrijlating van Nelson Mandela. 11 februari 1990* (Gedenkwaardige gebeurtenissen) – *Nelson Mandela* (Informatie) – *Nelson Mandela* (Wij Willen Weten) – *Nelson Mandela. Symbool voor vrijheid en verbroedering* – *Nelson Mandela in een notendop* – *Nelson Mandela en de wedstrijd die een volk verenigde* – *Mandela wint de wereldcup* – *Schaduwboksen. Nelson Mandela fight!* – *Wij denken niet in kleur. Het Zuid-Afrika van Nelson Mandela* – *Mandela. De biografie* – *Mandela. De geautoriseerde biografie* – *Mandela. Het geautoriseerde portret* – *Mandela. Een leven* – *Nelson Mandela. Zijn leven* – *Het Madiba-boek. De lievelingsverhalen van Nelson Mandela* – *Nelson Mandela. De biografie. Het geautoriseerde stripverhaal* – *De lange weg naar de vrijheid. De autobiografie van Nelson Mandela* – *Leiderschapslessen van Mandela* (met een voorwoord van Paul Rosenmöller) – *Amandla! Nelson Mandela in zijn eigen woorden* – *Nelson Mandela, In gesprek met mijzelf* (met een voorwoord van Barack Obama) – *Mandela over leven, liefde en leiderschap. 15 inspirerende lessen* (met een introductie van Nelson Mandela) – *Laat vrijheid regeren. Inspirerende uitspraken van Nelson Mandela over bevrijding, liefde en verzoening* – *Nelson Mandela: Citaten*.

Tegen laster bestaat juridische bescherming. Tegen eerbetonen niet. Toch kunnen die, als ze maar ongeïnspireerd of uitgekauwd zijn, net zo goed tegen iemand gaan werken. Een slachtoffer van eerbetonen is Nelson Mandela. Groot man, wijs, moedig, een logisch object van bewondering in het ontkerkelijkte Westen. Maar moet je een icoon ook gebruiken als allesreiniger? In Zoetermeer heb je een nare voetgangersbrug van 180 meter. Als je er overheen loopt waan je je op de Wilders- of SBS 6-brug. Het ding heet de Nelson Mandelabrug. En nu is er de bundel *Citaten* (...).

Recensie in de Volkskrant ('NON-FICTIE – Mandela als allesreiniger'), 26 februari 2011.

Na *Goodbye Bafana* uit 2007, het wat omstreden verhaal van de vriendschap tussen een blanke gevangenenbewaarder en zijn beroemde zwarte gevangene, kwam in 2009 de eerste grote speelfilm met Mandela in de hoofdrol in de Nederlandse bioscoop, *Invictus*, met Morgan Freeman als Mandela. In hetzelfde jaar speelde de Surinaams-Nederlandse acteur Kenneth Hardigan (zoon van Suriname's vicepresident ten tijde van de Boutse-coup) de rol van Mandela in de musical *Amandla! Mandela*, met een cast van Nederlandse en Zuid-Afrikaanse acteurs. De Volkskrant meende: *'Een film, toneelstuk of musical over Nelson Mandela bestond nog niet. Zelfs niet in Zuid-Afrika'*; Nederland had met deze *'diepgravende musical'* de primeur. Hoe dit ook zij, Het Parool vond het een *'maar half geslaagde voorstelling'*: *'Mandela als onderwerp heeft ook een nadeel. Iedereen spreekt over hem in superlatieven. Hij is een heilige, en heiligen zijn dramatisch niet interessant.'* Maar de Volkskrant vond bijvoorbeeld opvallend *'in dit grotendeels zwarte tableau (...)* *de treffende typecasting van de blanke acteurs – de rollen zijn nu eens omgedraaid.'* Zo schreef deze musical *'op meerdere fronten theatergeschiedenis: een belangrijke musical over de historie van Zuid-Afrika maar ook over de emancipatie van donkere acteurs op het blanke musicalpodium.'*

Poster voor *Amandla! Mandela*, ontworpen door Geert Gratama, die meldt: 'Mijn eerste opdrachtje als ontwerper was een Boycot Outspanfoldertje, midden jaren zeventig. Toen was ik 16. Zo zie je maar hoe de dingen soms in elkaar grijpen.'

Moreel ijkpunt

Mandela bleef referentiekader en toetssteen. *'De diepe ontroering die ik voelde bij de overwinning van Obama deed me denken aan de vrijlating van Nelson Mandela in 1990,'* zo liet Conny Braam naar aanleiding van de verkiezing van Barack Obama tot eerste zwarte president van de VS in Het Parool weten; Ed van Thijn in dezelfde krant: *'Het is belangrijk te laten zien dat je boven de partijen staat. Dat doet Obama door verzoening te prediken en een brug te slaan tussen de verschillende rassen. Dat deed Mandela ook.'* Maar *'Mandela kan niet altijd maat der dingen*

[A]nno 2005 is een zwarte Zuid-Afrikaan met een Mandela T-shirt een anomalie. 'Ik weet één muur in Soweto met een Mandela-beeltenis', zegt kunstenaar Nkosana Mgbese, die zelf vazen met Mandela-collages heeft ontworpen. 'Als stripfiguur.' De gezichten van Steve Biko en Walter Sisulu zijn veel populairder, vertelt Mgbese. 'Die zie je in Soweto op muren, op T-shirts, op gordijnen, op jurken.' Mandela, luidt de impliciete boodschap, is vooral een internationaal icoon, geliefd bij de blanken en toeristen. Te weinig radicaal voor de townships en krottenwijken, waar het armoedeprobleem nog net zo groot is als vijftien jaar geleden.

Een nieuw geluid in Volkskrant Magazine van 29 oktober 2005.

blijven, zo waarschuwde de Volkskrant, toen Jacob Zuma was aangetreden als derde zwarte president van Zuid-Afrika (in dit verband nog steeds aangeduid als *'het land van Nelson Mandela'*). Maar ook als werd bericht over de ellende in Zimbabwe werd Mandela steevast van stal gehaald, als de volmaakte tegenpool van zijn voormalig medestrijder Mugabe. En hoe welkom was in 2009 de dalai lama? Nederland had meer dan ooit behoefte aan grote spirituele leiders, meende cabaretier Freek de Jonge in de Volkskrant, en de Tibetaanse leider moest wel *'heilig zijn. Een soort Nelson Mandela. Een geweldloze, ascetische altruïst'* – maar dat was de dalai lama volgens De Jonge allemaal nu juist niet.

En Ruud Gullit – *'voorheen de held van Nelson Mandela'* – kreeg begin 2011 ervan langs in de Nederlandse pers om de *'reuzenzwaai'* waarmee de *'Mandelavriend'* als trainer in dienst trad van de *'Tsjetsjeense moordenaar'* Kadyrov, *'niet bepaald de Mandela van de Kaukasus'* (kwalificaties uit Het Parool en Dagblad de Pers).

Het contrast tussen de twee hoogbejaarde leiders kan niet groter zijn. Mandela's 90ste verjaardag was een feest; een bewonderende wereldbevolking keek mee op tv naar het muzikale eerbetoon voor hem in Londen. Mugabe wordt door de wereld gezien als een gevaarlijke, angstaanjagende oude dwaas, die zijn land en volk naar de verdoemenis heeft geholpen.

'Mandela en Mugabe: de valse romantiek van de vrijheidsstrijd', de Volkskrant, 23 augustus 2008.

Elke mijlpaal aangegrepen

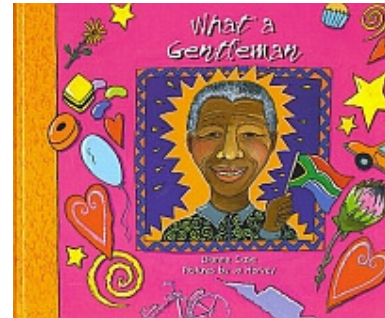
Het grote concert in Londen ter ere van Mandela's 90e verjaardag in 2008 (en ten bate van de naar Mandela's gevangenenummer op Robbeneiland vernoemde aids campagne '46664') werd ook in Nederland rechtstreeks uitgezonden, door de NOS. De Nederlandse kranten stonden weer even vol verhalen over *Madiba*. 'Madiba' was de mengeling van eretitel en koosnaam waarvan het gebruik vroeger was voorbehouden aan de intimi in de anti-apartheidsbeweging; nu werd Mandela er tot op de Nederlandse voorpagina's mee aangeduid. Want Mandela was *'inmiddels van zowat iedereen. In de nu zo oude en frêle man weet elk mens, zo lijkt het, zijn sterkere en betere ik te projecteren'* (de Volkskrant, 18 juli 2008).

“Wat vindt u de grootste verdienste van Nelson Mandela?” Vroeg een man die bezig is met een boek over de voormalige ANC-voorman en eerste Zuid-Afrikaanse president. “Mandela is het bewijs dat Afrika in staat is om briljante geesten als hij voort te brengen”, antwoordde Tutu, De man begreep zijn antwoord niet. “Maar wat is nou de verdienste van Mandéla?” Tutu herhaalde zijn antwoord.

Ook de Zuid-Afrikaanse ex-aartsbisschop Desmond Tutu, op 16 juni 2007 in Amsterdam ter gelegenheid van de instelling van de Desmond Tutu Leerstoel Jeugd, Sport en Verzoening aan de Vrije Universiteit, ontkwam tijdens een kort 'persmoment' niet aan de jacht naar quotes over ...Mandela (Ad Valvas, Vrije Universiteit, 21 juni 2007).

Ter ere van de 90e verjaardag van de hoofdpersoon kon in 2008 met financiële steun van vier grote Nederlandse bibliotheekorganisaties in Zuid-Afrika het kinderboek *What a Gentleman* van Dianne Case en Jo Harvey verschijnen in alle elf officiële talen van het land

In de hoofdstad werd Mandela's verjaardag aangegrepen om eindelijk een besluit te forceren over de vernoeming van een plein in een van de stadsdelen naar Nelson Mandela. Moest het een 'kil, tochtig pleintje – dat tussen een paar torenflats dreigt te worden ingeklemd' (ingezonden brief in Het Parool) in Oud-West worden, of een 'mooi plein en geen lullig achterafstraatje' (GroenLinks-politica Judith Sargentini in dezelfde krant) in Oost-Watergraafsmeer? Het werd wederom geen van beide.

Mandela geen terrorist meer in VS

WASHINGTON De Amerikaanse president George Bush heeft dinsdag een wet ondertekend waardoor Nelson Mandela voortaan zonder problemen de VS kan bezoeken.

Mandela en anderen die banden onderhouden met het Afrikaans Nationaal Congres, stonden op een lijst van de Amerikaanse immigratiedienst, waardoor ze alleen met speciale toestemming van de

minister van Buitenlandse Zaken de VS in mochten.

Bush maakte met zijn handtekening een einde aan die situatie. Het ANC wordt niet langer beschouwd als een gevaarlijke communistische organisatie die erop uit is de pro-westerse regering van Zuid-Afrika ten val te brengen. Het ANC kwam in 1994 via verkiezingen aan de macht en heeft deze positie niet hoeven prijsgeven. AP

We schrijven 2008... (de Volkskrant, 2 juli). VS-minister van Buitenlandse Zaken Condoleezza Rice had een paar maanden eerder tegenover het Congres gesproken van een 'gênante' zaak

Ook de dag waarop het twintig jaar geleden was dat Mandela vrijkwam en die waarop hij zijn eerste bezoek aan Nederland bracht, waren aanleiding voor grote foto's en koppen op voorpagina's. De VN riep met ingang van 2010

Mandela's geboortedag, 18 juli, uit tot internationale dag voor humanitaire activiteiten, onder de naam 'Nelson Mandela International Day', en ook hiervoor was weer aandacht in de Nederlandse pers. 'In Madrid is de oproep opgevolgd met een liefdadigheidsmars, er was een motortocht in Kaapstad, "twee meiden" schreven op internet dat ze in het Amsterdamse Westerpark een lastminutebijeenkomst hielden om een "statement" te maken. Zeldzaam, hoe de oude en zieke Mandela blijft ontroeren' (de Volkskrant, 20 juli 2010).

In diezelfde julimaand werd het WK voetbal 2010 afgesloten. Mandela, zo werd vaak gememoreerd, had zich er sterk voor gemaakt om dat naar Zuid-Afrika te halen. 'Mandela mag niet dood vóór de zomer van 2010', had de Volkskrant geschreven in 2009; hij moest immers bij het WK 'een van de grote trekpleisters (en dus ook inkomstenbronnen)' worden. Voor velen vormde het feit dat Mandela de slotceremonie 'zijn zegen' gaf het hoogtepunt daarvan. 'Hij zag er broos en mager uit, en hij was snel weer vertrokken. Maar alleen al de komst van Nelson Mandela gaf een bijzonder cachet aan de WK-slotceremonie (...). Met zijn brede, ontwapenende lach bekroonde hij als het ware een evenement dat weliswaar in sportief opzicht veel te wensen overliet, maar waarmee Zuid-Afrika als organiserend land ontegenzeggelijk eer heeft ingelegd' (hoofredactioneel commentaar de Volkskrant, 13 juli 2010).

Voorpagina Metro, 11 februari 2010

Ter ere van Mandela's 92e verjaardag meldde de Haagse stichting Standbeeld Nelson Mandela (zichzelf ook kortweg wel afficherend als 'Mandela Stichting') in een persbericht dat er nu toch

Metro, 12 juli 2010

echt een 3,5 meter hoog standbeeld ging komen in de Residentie, met uitzicht op het Vredespaleis.

Eventjes weer wereldnieuws; de opluchting sijpelde door tot in de Nederlandse kranten (de Volkskrant, 29 januari 2011)

Naast Gandhi in Vredespaleis

Borstbeeld Mandela in Vredespaleis

„Hij inspireert miljoenen mensen over de hele wereld van alle generaties en ook de komende”, aldus VN-baas Annan.

DEN HAAG – De voormalige Zuid-Afrikaanse president Nelson Mandela heeft op zijn 87ste verjaardag een eigen borstbeeld gekregen in het Vredespaleis in Den Haag. Mandela wordt daarmee geëerd als wereldwijd icoon voor vrede, gerechtigheid en verzoening.

Binnen in datzelfde Vredespaleis werd al eerder, op 18 juli 2005, een borstbeeld van Mandela onthuld, dat er een passende ereplaats kreeg naast de beeltenis van Mahatma Gandhi. Kleindochter Tukwini Mandela sprak bij deze gelegenheid namens haarjarige grootvader een dankwoord uit. De scheidende Zuid-Afrikaanse ambassadeur, Priscilla Jana, las een lange boodschap voor van VN-baas Kofi Annan, temidden van een illustre gezelschap. Zo waren daar natuurlijk de vertegenwoordigers van de sponsors van het kunstwerk, waaronder oliemaatschappij *Shell*. Speciaal in het zonnetje gezet onder de genodigden werden ex-premier *Wim Kok* en Tweede-Kamervoorzitter *Frans Weisglas*. Minister *Rita Verdonk* voerde het woord en zei in haar beleid als minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie te zijn *'geïnspireerd'*

door Nelson Mandela. De lof van Mandela werd verder uitgebreid gezongen in een toespraak van ex-minister *Hans van den Broek*.

'Het kan verkeren', concludeerde het Fries Dagblad naar aanleiding van de bijeenkomst. Waarom zagen wij op het podium niet Van den Broeks vroegere CDA-collega, politicus en anti-apartheidsactivist Jan Nico Scholten, vroeg de krant zich af. Het antwoord: Scholten is *'een profeet'* die *'niet in zijn eigen land wordt geëerd'*; van deze twee mannen was Van den Broek – die zoals de krant schreef *'als het om de gruwelen van de apartheid ging altijd stapels mantels der liefde klaar had liggen'* – de *'ware politicus'*: degene die *'het onvermijdelijke in een vroeg stadium herkent, het vervolgens niet al te zeer bestrijdt en het ten slotte bevordert (...). Eerst matigde hij zijn taalgebruik, daarna nam hij in het openbaar zijn pet langzaam af voor de feiten en ten slotte schaarde hij zich achter Mandela.'*

Nelson Mandela, generaties lang de inspiratiebron voor vrijheidsstrijders en voor anti-apartheidsactivisten, was deze kring allang ontstegen. De hele wereld sloot uiteindelijk de voormalige terrorist in de armen.

Verantwoording

Literatuur

Voor het schrijven van de geschiedenis van Nederland en Mandela zoals verteld in twee onderdelen van het NiZA/IISG-webdossier 'Nelson Mandela en Nederland' is ruimhartig geput uit onder meer de volgende publicaties:

- Fulco van Aurich e.a., *Lauriergracht 116. Anti-Apartheids Beweging Nederland 1971-1994*. Amsterdam: Anti-Apartheids Beweging Nederland, 1994.
- Erik van den Bergh, *Het stormt in mijn hart. Nederland – Zuid-Afrika: Selectieve bibliografische notitie* (South African Embassy: Information Series No. 14). Den Haag: Ambassade van Zuid-Afrika, 2000.
- Jos van Beurden en Chris Huinder, *De vinger op de zere plek. Solidariteit met Zuidelijk Afrika 1961-1996*. Amsterdam: Uitgeverij Babylon-De Geus, 1996.
- Stefan de Boer, *Van Sharpeville tot Soweto. Nederlands regeringsbeleid ten aanzien van apartheid 1960-1977*. Den Haag: SDU Uitgevers, 1999.
- Gertjan Doeleman (inleiding en samenstelling), Anton Dekker en Kier Schuringa (redactie), *Nelson Rolihlahla Mandela* (Bidoc-dossier). Amsterdam: NiZA, 2002.
- Richard Hengeveld, *Nederland tegen apartheid* (webdossier). Amsterdam: NiZA, 2006; herziene versie IISG, 2009 www.iisg.nl
- Ineke van Kessel, *Nelson Mandela in een notendop*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2010.
- Carry van Lakerveld (red.), *Nederland tegen Apartheid*. Den Haag/Amsterdam: Sdu Uitgeverij Koninginnegracht en Amsterdams Historisch Museum, 1994.
- Maarten Kuitenbrouwer, *De ontdekking van de Derde Wereld. Beeldvorming en beleid in Nederland, 1950-1990*. Den Haag: Sdu Uitgeverij Koninginnegracht, 1994.
- Rob Rozenburg, *De bloedband Den Haag-Pretoria. Het Nederlandse Zuid-Afrikabeleid sinds 1945*. Amsterdam: Komitee Zuidelijk Afrika, 1986.
- Hans Spinder, '25 jaar Kairos', in: *Mensenrechten en verzoening in Zuid-Afrika. Publikatie ter gelegenheid van 25 jaar Kairos*. Utrecht: Werkgroep Kairos, 1995, 5-22.

Archieven en documentatie

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam (archief ANJV, archief Van Thijn, documentatie CZA, diverse kranten en periodieken)

Nederlands instituut voor Zuidelijk Afrika, Amsterdam (archief AABN, archief CZA, archief KZA, jaargangen van verschillende anti-apartheidsperiodieken 1960-1996, knipseldocumentatie, brochures, foto-, video-, audio- en postercollecties) – thans IISG, Amsterdam

Archief Gerrit Schellingerhout, Voorschoten/Amsterdam – thans IISG, Amsterdam

Archief Shipping Research Bureau, Amsterdam – thans IISG, Amsterdam

Stadsarchief Amsterdam (politiearchief 5225, microfiches dagbladen)

Amsterdams Historisch Museum/Carry van Lakerveld (video Mandela/Van Thijn)

ANP Historisch Archief/ANP Foundation www.anp-archieff.nl (typoscripten Radionieuwsdienst)

Instituut voor Beeld en Geluid, Hilversum www.geschiedenis24.nl (tv-interview Mandela 1961)

Openbare Bibliotheek, Amsterdam (microfiches dag- en weekbladen)

Universiteitsbibliotheek Universiteit van Amsterdam (Handelingen Tweede Kamer)

Aluka www.aluka.org (gedigitaliseerde anti-apartheidsperiodieken uit NiZA/IISG-collectie e.m.)

Eigen collectie (krantenknipsels e.m.)

Dank voor hun bereidheid in hun geheugen te graven aan onder anderen:

Erik van den Bergh, Sietse Bosgra, Cor Groenendijk, Aad Kik, Bart Luirink, Lies Ros, Karel Roskam († 2010), Kier Schuringa, Peter Sluiter, Coen Stork, Ted Strop-von Meijenfeldt, Ed van Thijn en Bob van der Winden. Gebruik werd ook gemaakt van de volledige typoscripten van door Anton Coops (NiZA) in 2004/2005 voor het webdossier 'Nederland en Nelson Mandela' gehouden interviews met Conny Braam, Karel Roskam en Coen Stork.